

ZBIGNIEW BOKSZAŃSKI
Uniwersytet Łódzki

TEORIA I SOCJOLOGIA KULTURY ANTONINY KŁOSKOWSKIEJ*

Uniwersyteckimi nauczycielami i mistrzami Antoniny Kłoskowskiej byli dwaj najwybitniejsi polscy socjologowie okresu powojennego: Józef Chałasiński i Stanisław Ossowski. W Łodzi, w czasie powstawania Uniwersytetu Łódzkiego, z którym przez znaczną część działalności naukowej była związana, zaczęli pracę po wojnie także inni wybitni polscy socjologowie: Maria Ossowska, Józef Obrębski, Nina Assorodobraj i ostatni, przed wrześniem 1939 r., doktorant Floriana Znanięckiego — Jan Szczepański. W pokrewnych dyscyplinach aktywni byli: Tadeusz Kotarbiński, Helena Radlińska, Sergiusz Hessen, Marian Henryk Serejski. Miało to znaczący wpływ na ukształtowanie się łódzkiego ośrodka socjologicznego, w którego tworzeniu znaczący i w miarę upływu lat rosnący udział miała Antonina Kłoskowska.

Wpływy mistrzów, lecz i własne, wcześniejsze zainteresowania skierowały Antoninę Kłoskowską w stronę socjologicznych badań kultury. Najwcześniej zarysował się ten nurt poszukiwań, który dotyczył problemów społeczno-kulturowego formowania jednostki i internalizacji kultury. Tym kwestiom zdecydowała się poświęcić rozprawę pt. „Zgadnienie osobowości człowieka pierwotnego we współczesnej etnosocjologii amerykańskiej”, za którą w 1950 r. uzyskała w Uniwersytecie Łódzkim stopień doktora nauk humanistycznych. Rozprawa ta zawierała w owym czasie wyjątkową na polskim gruncie analizę wielu klasycznych już dzisiaj prac powstałych w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, głównie w kręgu uczniów Franza Boasa, uprawiających kierunek badań nazwanych później *culture and personality approach*.

W tym okresie, a także nieco później, Kłoskowska ogłosiła wiele publikacji poświęconych między innymi koncepcji typu osobowości w antropologii i krytycznym analizom badań nad charakterem narodowym. W latach pięćdziesią-

---

Adres do korespondencji: Instytut Socjologii UŁ, ul. Rewolucji 1905 r. 41/43, 90-214 Łódź.

* Jest to zmieniona wersja tekstu opublikowanego wcześniej jako hasło *Kłoskowska Antonina*, w: *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.

tych dość istotną pozycję w psychospołecznym nurcie jej zainteresowań i badań zajmują analizy procesów socjalizacji, a w ich obrębie zagadnienie powstawania stereotypów etnicznych. Ich efektem były studia empiryczne dotyczące tej problematyki; między innymi prace poświęcone stereotypom Niemców i auto-stereotypom Polaków.

Badania te Kłoskowska kontynuowała we współpracy z międzynarodowym zespołem uczonych pracujących w UNESCO pod kierunkiem Otto Klineberga nad problemem źródeł napięć w stosunkach międzynarodowych, a następnie z Groupe de Psychologie Sociale Appliquée. Później uczestniczyła jako ekspert w zespole powołanym przez UNESCO do przygotowania raportu: *Les notions de race, d'identité et de dignité* (lipiec 1972 r.). Fragment jej tekstu włączonego do raportu dotyczył zasadniczych kwestii, a mianowicie miejsca i znaczenia w dorobku ogólnoludzkim zróżnicowanych wartości, jakie wnoszą poszczególne zbiorowości etniczne, a także sposobów doświadczania i postaw wobec wartości innych kultur.

Prace Antoniny Kłoskowskiej bądź to prowadzone bezpośrednio w dziedzinie antropologii kultury, bądź to inspirowane przemyśleniami antropologów odznaczały się dwiema cechami. Zawierały wiele tez wywiedzionych z najszerszych zakresowo koncepcji kultury i ogólnie pojętej teorii kultury; z drugiej zaś strony zmierzały w stronę socjologicznej interpretacji zjawisk kultury. Badania nad zależnościami istniejącymi między kulturą a osobowością rozpatrywane z nawiązaniem do zasad analizy socjologicznej poszerzyły wydatnie obszar jej zainteresowań naukowych. Pojawiło się wiele publikacji dotyczących małych grup, zagadnień socjalizacji czy socjologii rodziny. Wśród tych rozpraw znajdujemy nie tylko opracowania danych empirycznych, lecz także pogłębione analizy klasycznych stanowisk teoretycznych w socjologii przełomu XIX i XX wieku i późniejszych. Wiele z owych prac zawierało także socjologiczną charakterystykę procesu dziedziczenia wartości kultury, ich przejmowania, modyfikacji bądź odrzucania, a także kulturowego zdeterminowania postaw.

Zagadnienia te rozpatrywane były z reguły w ogólniejszej perspektywie analiz grup pierwotnych, ich właściwości socjologicznych i znaczenia dla procesu transmisji kultury. Krąg tej problematyki okazał się znakiem wyróżniającym socjologię Antoniny Kłoskowskiej; pozostała jej bliska do końca swojej aktywności naukowej.

Należy wspomnieć, iż prowadzone przez nią w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych prace z tego zakresu wiązały się z badaniami nad współczesnym społeczeństwem polskim, a jednocześnie — dzięki jej kontaktom międzynarodowym — osiągały status i standard europejski. Były także wkładem Kłoskowskiej w prace Seminarium Socjologii Rodziny, które funkcjonowało najpierw jako grupa badawcza UNESCO, następnie jako Research Committee ISA. Stworzyło to okazję do nawiązania współpracy z wieloma wybitnymi badaczami zagranicznymi. Wielu z nich dzięki tej współpracy wizytowało Polskę.

Byli to między innymi Paul-Henry Chombart de Lauwe, Reuben Hill, Alain Touraine, później także Pierre Bourdieu i Luc Boltanski.

Okres poprzedzający te dokonania obfitował w wydarzenia, które utrudniały znacznie pracę i rozwój naukowy. W latach 1950–1956, ze względu na zawieszenie ze względów politycznych socjologii jako dyscypliny akademickiej, Antonina Kłoskowska, podobnie jak inni członkowie zespołu profesora Chałasińskiego, musiała przejść od badań socjologicznych do studiów z historii kultury i myśli społecznej. W okresie prowadzenia badań historycznych i intensywnych kontaktów intelektualnych ze środowiskiem historyków powstaje rozprawa *Machiavelli jako humanista na tle włoskiego Odrodzenia*, na podstawie której w 1954 r. Centralna Komisja Kwalifikacyjna nadała jej stopień docenta. Krótko po przemianach październikowych 1956 r. Kłoskowska uzyskała stypendium Forda, które pozwoliło jej odbyć w 1958 r. w Paryżu studia specjalistyczne w zakresie socjologii kultury. Przywrócenie socjologii statusu dyscypliny akademickiej umożliwiło prowadzenie niektórych kierunków badań empirycznych i zintensyfikowało refleksję teoretyczną w polskiej socjologii. Znalazło to odzwierciedlenie także w wielu pracach Kłoskowskiej z lat 1964–1981.

Wskazać należy najpierw na cykl publikacji związanych z uniwersyteckim nauczaniem historii myśli społecznej i klasycznych teorii socjologicznych. Ich autorka poddała wnikliwej analizie próby ukonstytuowania socjologii jako nauki nomotetycznej, formułującej prawa ogólne na wzór praw nauk ścisłych. Podsumowanie tych analiz przynosi rozprawa *Szkic obrazu rozwoju myśli społecznej* (1975), rozwijająca implikacje metodologiczne tezy o niemożności pomijania zmienności historycznej i kulturowej zjawisk społecznych. Kłoskowska potwierdziła tą pracą swoją bliskość stanowisku zawartemu w dziele Stanisława Ossowskiego *O osobliwościach nauk społecznych* i w pełniejszy sposób zarysowała własną orientację naukową, którą wcześniej określiła jako socjologię kulturalistyczną. Stanowisko to polegało na odrzuceniu redukcjonizmu socjologicznego lub psychologicznego właściwego socjologii empirycystycznej, sięgającej do naturalistycznych założeń. Przyjmując, że zjawiska społeczno-kulturalne stanowią empiryczną całość ludzkiego świata, Kłoskowska poszukiwała możliwości ich analitycznego rozdzielenia. Trzy kolejne książki: *Kultura masowa* (1964), *Społeczne ramy kultury* (1973) i *Socjologia kultury* (1981) w warstwie teoretycznej były skupione na poszukiwaniu wzajemnych zależności trzech kategorii kultury wyróżnionych w obrębie kultury globalnej. Samo wyróżnienie kategorii: kultura bytu (rzeczywistości), kultura społeczna i kultura symboliczna, podążało śladem propozycji upowszechnionych w antropologii kultury, a zwłaszcza teorii Alfreda L. Kroebera. Punkt wyjścia był wspólny, ale zastosowane rozwiązania różniły się jednak od praktyki antropologów. Był to własny, socjologiczny dorobek teoretyczny Antoniny Kłoskowskiej.

Pierwsza z wymienionych książek — *Kultura masowa* — wywodzi się z nurtu zainteresowań teoretycznych i empirycznych Kłoskowskiej z początku lat sześć-

dziesiątych. Były one skoncentrowane na badaniach współczesnej kultury masowej. Nurt ten reprezentują publikacje dotyczące fenomenu kultury masowej, procesu jej wyłaniania się i cech szczególnych w krajach zachodnich i w Polsce. Począwszy od lat sześćdziesiątych pojawiają się też w dorobku uczonej studia teoretyczne, poświęcone odmiennościom koncepcji kultury w socjologii i antropologii, historii pojęcia kultury, związkom między potocznym a akademickim ujęciem kultury. Publikacjom tym towarzyszyła aktywna działalność nauczycielska, polegająca między innymi na cieszących się wielkim zainteresowaniem wykładach monograficznych, prowadzeniu seminariów magisterskich i doktorskich. W tym czasie zaczyna się tworzyć krąg uczniów przygotowujących pod kierunkiem Kłoskowskiej rozprawy doktorskie i habilitacyjne. W miarę upływu czasu coraz wyraźniej formowała się też grupa współpracowników, których przyciągały zarówno walory intelektualne budowanej przez nią teorii, jak i twórcza atmosfera pracy zespołu, któremu patronowała.

Syntezą dokonań zawartych w pracach powstałych w obrębie tego nurtu zainteresowań badawczych autorki była książka *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, która ukazała się w 1964 r. Publikacja ta, mająca wiele wydań (w tym cztery zagraniczne), wywarła zasadniczy wpływ na sposób pojmowania i badania kultury w Polsce. Poza rekonstrukcją procesu wyłaniania się kultury masowej w Polsce Antonina Kłoskowska podjęła w niej dwie inne ważne kwestie. Pierwsza z nich dotyczyła podstaw dla formułowania ocen — także w związku z procesami demokratyzacji kultury — tej swoistej postaci twórczości i obiegu dzieł, którą jest kultura masowa. Druga wiązała się z zagadnieniami, które przez następne dwie dekady ogniskowały zainteresowania badawcze autorki. Najogólniej można je określić jako dążenie do sformułowania teoretycznych i metodologicznych podstaw uprawiania socjologii kultury jako odrębnej dyscypliny socjologicznej.

Komentując użytki czynione z pojęcia „kultura” oraz konstatając istnienie ciągłej tendencji do odchodzenia od globalnych, antropologicznych ujęć kultury na rzecz ujęć selektywnych (np. w pracach Maxa Webera, Maxa Schelera, Alfreda Webera, Karla Mannheim, Roberta M. McIvera), Antonina Kłoskowska zaproponowała wyodrębnienie z całości kultury względnie autonomicznego jej sektora, któremu nadała miano kultury w węższym rozumieniu lub kultury symbolicznej. Sektor ów — pole badawcze socjologii kultury — charakteryzuje się tym, że zawiera elementy kultury, które są znakami autotelicznymi, nie mającymi bezpośrednich odniesień instrumentalnych. Stanowisko takie dostarczało przesłanek pozwalających na wyjście socjologii kultury poza stadium intuicyjnie formułowanego pola badań, o którym sądziło się, że obejmuje zjawiska w jakiś bliżej nieokreślony sposób ze sobą związane (np. ramą implikowaną przez pojęcie „kultura duchowa”).

Rozpatrywanie zjawisk mieszczących się w tak zakreślonym polu wymagało ponadto odwołania do perspektywy komunikacji społecznej, wyznaczając

przy tym podstawową problematykę badawczą o wyraźnie empirycznych odniesieniach. Inspiracje te zostały wkrótce podjęte przez wielu badaczy. Socjologów, poza możliwością bardzo obiecującego kontynuowania zainteresowań kulturą i jej transformacjami, do podejścia tego przyciągała także możliwość prześledzenia w systematyczny sposób kulturowych aspektów zróżnicowania społecznego. Dla badaczy wielu dziedzin kultury atrakcyjne stało się zwłaszcza jako sposób na ustalenie, jak w istocie przebiega proces obiegu i recepcji dzieł kultury symbolicznej wśród różnych kategorii odbiorców. Wskażmy, iż w seminariach i konferencjach organizowanych przez Antoninę Kłoskowską wielokrotnie uczestniczyli wybitni historycy kultury, filozofowie i literaturoznawcy, między innymi Maria Renata Mayenowa i Stefan Żółkiewski.

Wydaje się, iż publikacja *Kultury masowej* nie tylko stworzyła grunt do zintensyfikowania kontaktów między socjologami kultury i reprezentantami innych dyscyplin humanistyki. Odegrała także istotną rolę w polskiej socjologii; na tej książce wychowało się bowiem i ukształtowało całe pokolenie badaczy kultury w Polsce.

Nakreślona w *Kulturze masowej* perspektywa teoretyczna i metodologiczna była rozwijana w późniejszych publikacjach. Opierały się one w niemałej części na wynikach badań empirycznych poświęconych odtworzeniu całościowo pojmowanego systemu uczestnictwa w kulturze wyodrębnionej społeczności lokalnej. Prowadzone były za pomocą różnych technik w małym, wówczas powiatowym miasteczku środkowej Polski — Bełchatowie, gdzie zlokalizowano jeden z największych ośrodków energetycznych w Polsce. Pomysł tych badań, różnorodność stosowanych technik, synteza wyników pokazują, jak bardzo była w tym przypadku pomocna formuła monografii antropologicznej, będącej wcześniej przedmiotem zainteresowań Kłoskowskiej (rzecz dotyczy zwłaszcza prac Lyndów i Warnera).

Przygotowanie monografii całościowo ujmowanych wzorców uczestnictwa w kulturze symbolicznej społeczności lokalnej małego miasta nie było jednak jedynym celem autorki. Program badań zorientowany był także na zastosowanie koncepcji trzech układów kultury, jako teoretycznej zasady porządkującej analizę tych wzorców. Wyniki badań wraz z podstawami teoretycznymi koncepcji układów kultury zostały opublikowane w 1972 r. w książce *Społeczne ramy kultury*. Kłoskowska wyraziła w niej pogląd, iż analiza sposobów uczestnictwa w kulturze z punktu widzenia właściwego socjologii przebiega najkorzystniej, gdy uwzględnia się trzy zasadnicze płaszczyzny, wyznaczające przebieg i charakter kontaktów między nadawcami i odbiorcami treści przekazów kultury: układ grup pierwotnych, układ instytucjonalny i układ mediów masowych. Są one ukonstytuowane przez swoiste dla każdego z nich konfiguracje dwóch par koncepcji, określających charakter biegunowych stosunków społecznych w toku interakcji. Są to alternatywy: stosunki bezpośrednie *versus* stosunki pośrednie oraz stosunki nieformalne *versus* stosunki formalne. Koncepcja układów

kultury nawiązywała do inspiracji zawartych w teoriach Tönniesa, Durkheima i Cooleya. W miejsce dychotomicznej wizji typów więzi społecznej i grup autorka zaproponowała jednak wyróżnienie trzech typów interakcji kulturowych i trzech, odpowiadających im, układów kultury.

Problematyka statusu teoretycznego socjologii kultury powróciła w wydanej w 1981 r. monografii *Socjologia kultury*. Dzieło to jest obszerną sumą poglądów autorki. Praca zdumiewa erudycją i perfekcyjnością warsztatu naukowego. Wykracza poza socjologię, sięgając dorobku teoretycznego antropologii i historii kultury, psychologii, estetyki, językoznawstwa i semiologii. Antonina Kłoskowska dążyła w niej do prezentacji podstaw teoretycznych swoistej dyscypliny socjologicznej. Jej osobliwość — jak wykazywała — polega na tym, iż w daleko większym stopniu niż inne szczegółowe działy socjologii wpływa na sposób uprawiania socjologii w ogóle. *Socjologia kultury* zajmuje z tej racji eksponowane miejsce w całej polskiej socjologii. Zauważmy, iż refleksja nad kulturą i „kulturalistyczną” wizją społeczeństwa stale była obecna w dziejach dwudziestowiecznej polskiej socjologii. Ten zasadniczy nurt dokonań znaczą między innymi nazwiska Znanieckiego i Chałasińskiego. Na *Socjologię kultury* wypada więc spojrzeć jak na kontynuację (w szerokim rozumieniu) myśli poprzedników; jednocześnie należy w niej widzieć odpowiedź na wyzwania, które formułowała współczesna teoria socjologiczna, zwłaszcza ta jej część, która dotyczyła socjologicznego spojrzenia na kulturę. Z obu powyższych punktów widzenia jest to dzieło wybitne i znaczące także w skali socjologii światowej. Głęboko tkwi w głównym nurcie rozwoju teorii socjologicznej, a kontynuując tradycje polskiej szkoły socjologicznej, pozwala penetrować atrakcyjny intelektualnie obszar badań. Precyzowaniu granic i struktury tego obszaru poświęciła Kłoskowska wiele starań w toku całej swojej pracy teoretycznej. Na stronach *Socjologii kultury* zostały zaprezentowane w pełnej, rozwiniętej postaci rezultaty jej studiów nad zagadnieniem, które absorbowало ją przez ponad trzydzieści lat.

Kryteria „symboliczności” i „autoteliczności” — zaproponowane wcześniej — zostały poddane przez autorkę wnikliwej analizie. Zaproponowana interpretacja kryterium symboliczności odwołuje się do rozległej literatury z zakresu semiologii. Z kultury jako medium społecznej komunikacji, z całego uniwersum znaczeń i znaków, kryterium to wyodrębnia tę część przedmiotów i czynności, które są w całości i wyłącznie podporządkowane zadaniom komunikowania. Nie służą niczemu innemu jak tylko intencjonalnym aktom porozumienia i interakcji symbolicznej. Poza tym kryterium znajdują się więc czynności i zjawiska, które pełnią funkcje utylitarne i co najwyżej w sprzyjających okolicznościach mogą pełnić „przydane” funkcje komunikacyjne. Kłoskowska nie akceptuje tym samym stanowiska pansemiotycznego. Z kolei kryterium autoteliczności nakłada ograniczenie, które powoduje, iż do selektywnego ujęcia kultury kwalifikują się tylko te elementy *semiosis*, które odpowiadają analitycznej kategorii działań autotelicznych.

Kryterium to odwołuje się do koncepcji działań samocelowych Stanisława Ossowskiego, stosowanej przezeń w analizach recepcji dzieł sztuki. Kłoskowska odnosi je — znacznie uogólniając — do całego obszaru zjawisk kulturowych, będących aktami natury symbolicznej, spełnianymi dla nich samych, to jest do działań nie obarczonych — jak pisała — residuami interakcyjnymi. W ten sposób *Socjologia kultury* uprawomocniła swoisty przedmiot badań socjologicznych, a mianowicie akty odbioru, interpretacji czy „od-tworzenia” przekazów kultury symbolicznej. Warto zaznaczyć, że dla Kłoskowskiej sztuka stanowiła swoiste „laboratorium” kultury symbolicznej. Była traktowana jako zjawisko *par excellence* semiotyczne i autoteliczne. Ossowski badał sztukę, aby powiedzieć coś także o kulturze, Kłoskowska studiowała procesy kulturowe przez pryzmat sztuki.

Oryginalne rezultaty przynosiły zainicjowane przez autorkę *Socjologii kultury* badania z pogranicza socjologii i społecznej psychologii sztuki. Socjologiczne ujęcie zmierzać przy tym miało do ustalenia głównych typów odbiorczych odtworzeń. Jako zmienne warunkujące formuły odtworzeń traktowano zarówno społeczną kategorię odbiorcy, jak i (szeroko rozumianą) sytuację odbioru. Te — w istocie eksperymentalne — badania recepcji sztuki rozwijane były w kręgu Kłoskowskiej od końca lat sześćdziesiątych. Dotyczyły głównie dzieł literackich (powieści, dramatu, wybranych programów telewizyjnych czy filmu) i z natury rzeczy najskuteczniejsze poznawczo były wtedy, gdy ujmowały raczej intelektualne zdolności interpretacji niż fenomen emocjonalnego bądź estetycznego doznania.

Badania recepcji dzieł kultury symbolicznej i ich wyniki nawiązywały do dwóch istotnych dla socjologii kultury płaszczyzn formułowania generalizacji. Służyły bowiem, po pierwsze, wyjaśnianiu relacji między strukturą społeczną a kulturą symboliczną. Ten kierunek badań i refleksji teoretycznej wyraźnie zaznaczał swoją obecność w socjologii światowej w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, między innymi za sprawą Pierre’a Bourdieu. W tym kontekście należy wspomnieć, iż koncepcja autoteliczności kultury symbolicznej była przedmiotem wielu dyskusji obojga autorów. Po wtóre, badania rozwijane w kręgu Antoniny Kłoskowskiej, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych, były poświęcone zjawiskom społecznego odtwarzania kanonicznych tekstów polskiej literatury narodowej. Studia nad recepcją Żeromskiego, Wyspiańskiego i polskich romantyków stanowiły przykłady aplikacji teorii odtworzenia, ale charakteryzowały też stany świadomości narodowej i dynamikę procesów integracji kulturowej współczesnego społeczeństwa polskiego.

Zagadnienia te zdecydowanie zaczęły dominować w pracach Antoniny Kłoskowskiej w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Szczególne miejsce zajmowała w nich problematyka kultury narodowej. Autorka zajmowała się psychospołecznymi funkcjami kultury narodowej, stosunkiem kultury polskiej do kultur mniejszościowych, kulturowymi aspektami kształtowania, obrony

i porzucania tożsamości narodowej, a także problematyką auto- i heterostereotypów.

Zainteresowania dynamiką kultury rozpatrywanej w perspektywie kultury narodowej zyskały nowy teoretyczny wymiar; jakby uwzględniający dewizę metodologiczną Józefa Chałasińskiego, który w swoich wykładach podkreślał, iż „naród jest warsztatem kultury”. Podejście to, widoczne w wielu pracach powstałych na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, znalazło pełne odzwierciedlenie w dziele *Kultury narodowe u korzeni* wydanym w 1996 r. (wydanie anglojęzyczne 2001 r.). Jest to publikacja odnosząca się do kilku najczęściej dzisiaj dyskutowanych problemów teoretycznych i metodologicznych związanych z tą szczególną postacią zbiorowości, jaką jest naród. Antonina Kłoskowska podejmuje więc zagadnienie istoty wspólnoty kulturowej zakładanej (czy istniejącej) w obrębie dwóch podstawowych typów narodów: „narodu politycznego” i „narodu kulturowego”.

Przyjęta przez autorkę perspektywa kulturalistyczna implikowała włączenie w obszar zainteresowań dwóch rodzajów zagadnień: po pierwsze, powstawania całości, którą nazywa się kulturą narodową (pomocnymi pojęciami w rozpatrywaniu tych kwestii były takie koncepcje jak syntagma kultury narodowej i kanon kultury). Szczególnie cenny jest zawarty w tych partiach książki wywód, iż nie należy kultury narodowej, jej kanonu czy „syntagmy”, pojmować w sposób funkcjonalistyczny i/albo strukturalistyczny. Idea *building blocks* Karla Deutscha — przywoływana przez autorkę — skłania czytelnika do dostrzeżenia walorów perspektywy historycznej w badaniu kultury narodowej. Pozostaje to, oczywiście, w ścisłym związku z całością założeń teoretycznych stanowiących podstawę tego dzieła. Po wtóre, przedmiotem zainteresowania stawały się społecznie niejednolite formy i zróżnicowane stopnie włączenia członków zbiorowości narodowej w kulturę narodową; tutaj kluczowym pojęciem była walencja kulturowa. Warto wskazać, iż autorka w sposób ważny dla projektów empirycznych ustosunkowała się do zasadności tak często używanego dzisiaj pojęcia jak „tożsamość narodowa”, proponując stosować do znacznej części zjawisk mieszczących się w jego zakresie koncepcję identyfikacji narodowej. W odkrywczych studiach poświęconych konwersji narodowej znajdujemy wzory badań dynamiki procesu porzucania i nabywania identyfikacji narodowej, tak istotnych w czasach, w których nie traktuje się więzy z narodem jako cechy predestynowanej w sposób automatyczny i fatalistyczny.

W ostatnich swoich pracach Antonina Kłoskowska podejmowała problemy hierarchii wartości kultury symbolicznej w świadomości społecznej oraz funkcji symboli w kulturze społecznej, czyli ich roli poza granicami autoteliczności.

Dzieło Antoniny Kłoskowskiej ma trwałe miejsce w socjologii polskiej. Poczyna ta ugruntowana jest wybitnymi walorami intelektualnymi jej dorobku, nawiązującego do znaczących osiągnięć socjologii światowej i europejskiej. Ale

miejsce to zagwarantowane jest także twórczą kontynuacją tradycji polskiej socjologii, tak ściśle związanej z drogami Polaków w XIX i XX wieku.

BIBLIOGRAFIA*

- Kłoskowska Antonina, 1954, *Machiavelli jako humanista na tle włoskiego Odrodzenia*, Ossolineum, Łódź.
- , 1956, *Autor — publiczność — cenzura (wokół warszawskiego wydania pism A. Mickiewicza z 1858 r.)*, „Nauka Polska”, nr 2–3.
- , 1957, „Charakter narodowy” a osobowość we współczesnej problematyce badań społecznych, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 1.
- , 1958, *Zagadnienie małych grup społecznych w socjologii*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 12.
- , 1959, *Koncepcja typu osobowości we współczesnej antropologii kulturalnej*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, t. 5.
- , 1962, *Murzyni w oczach polskich dzieci*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 1.
- , 1962, *Wzory i modele w socjologicznych badaniach rodziny*, „Studia Socjologiczne”, nr 2.
- , 1964, *Socjologia a historia*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 3.
- , 1964, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, PWN, Warszawa.
- , 1968, *Semiotyczne kryterium kultury*, „Studia Socjologiczne”, nr 1.
- , 1969, *Z historii i socjologii kultury*, PWN, Warszawa.
- , 1972, *Społeczne ramy kultury. Monografia socjologiczna*, PWN, Warszawa.
- , 1975, *Szkic obrazu rozwoju myśli społecznej*, „Studia Socjologiczne”, nr 3.
- , 1977, *Motywy literackie Żeromskiego w świadomości społecznej*, w: *Stefan Żeromski. W pięćdziesiątą rocznicę śmierci. Studia i szkice*, Zbigniew Goliński (red.), Czytelnik, Warszawa.
- , 1981, *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa.
- , 1983, *Stanisław Ossowski jako socjolog sztuki*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.
- , 1996, *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa.

THEORY AND SOCIOLOGY OF CULTURE OF ANTONINA KŁOSKOWSKA

Summary

The Author portrays Antonina Kłoskowska as a theorist and sociologist of culture. He writes about her early inspirations and traces her later fascinations: socio-cultural formation of individual character, personality, national character; search for mutual relations — theoretical and empirical — between various dimensions of culture within a global culture and the developed concept of culture as a symbolic and autotelic phenomenon. Drawing from the achievements of international sociology and continuing the Polish sociological tradition Kłoskowska formulated the theoretical and methodological foundations of sociology of culture as an independent field of sociological research.

* Lista publikacji Antoniny Kłoskowskiej zawiera ponad 450 pozycji. Tu zamieszczono jedynie tych kilkanaście spośród nich, które pomagają lepiej zarysować sylwetkę naukową autorki.

Her studies which laid a foundation for intensive contacts between the sociologists of culture and representatives of other fields of liberal arts formed several generations of students of culture in Poland.

Key words/słowa kluczowe

Antonina Kłoskowska; sociology of culture / socjologia kultury; history of Polish sociology / historia polskiej socjologii